

színeket felfedezve fejt ki elképzeléseit. Aki a finom kultúrtörténeti vonatkozások iránt érdeklődik, éppoly értékesnek és izgalmasnak fogja találni a könyvet, mint akit inkább a politikai elmélet izgat. Az eszme- és kultúratörténet azonban mégiscsak a politikai elmélet kifejtésére szolgál Arendtnél. S talán az sem megbotránkoztató, hogy – minden belemagyarázás nélkül – ma is életünk lényegi problémáit érinti.

A mondanivaló – s ez nem egyszerűsítés, hanem maga a dolog ilyen egyszerű – a szabadságon alapuló rend apológiája. A forradalom nem öncél, hanem egy új rend megalapozásának szolgálója. A revolúció szó maga is eredetileg a csillagászatból került át a politikába. Kopernikusz *DE REVOLUTIONIBUS ORBIUM COELESTIUM* című művében az égitestek szabályos, törvényszerű mozgására utalt. Amikor a szót először alkalmazták metaforaként emberi jelenségekre, akkor is mindig egy örök, visszatérő mozgást akartak jelezni vele. A XVII. században politikai értelmé még mindig ehhez a jelentéshez kapcsolódott. Először nem a cromwelli fordulatra, hanem 1660-ban a monarchia visszaállítására használták. Kezdetben a francia és az amerikai forradalomban is azok az emberek játszottak főszerepet, akik azt hitték, hogy csupán vissza akarják állítani a dolgoknak azt a régi rendjét, amelyet az abszolút monarchia zsarnoksága megzavart. De amiről azt hitték, hogy restauráció, az forradalommá vált. Amerikában mindenképpen egy új rend megalapozása volt a cél, de egy *rendé*.

Mi is hát Hannah Arendt: konzervatív vagy forradalmár? Se nem konzervatív, se nem forradalmár, hanem konzervatív és forradalmár: egy konzervatív forradalmár.

Sós Vilmos

A TÚLNYÚJTÓZKODÓ BIRODALMAK VÉGZETE

Paul Kennedy: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*

Fordította Bojtár Péter, Csillag Gábor,
Varga Zsuzsanna

Akadémiai Kiadó, 1992. 638 oldal, 790 Ft

Az ismert világ kitágulása az újkorban gyorsult fel, és földrajzi értelemben századunk elején fejeződött be. Nem lehet véletlen, hogy azóta jelentkeznek műveikkel azok a történészek, történetfilozófusok, akik a világtörténelem egészének a folyamatára próbálnak meg egységes magyarázatot találni. Ezen belül is talán azok a kísérletek a leglátványosabbak, amelyek a nagy civilizációk, illetve világbirodalmak felemelkedésének és letűnésének az okait firtatják.

Spengler vagy Toynbee életműve ma már nem annyira aktuális olvasmány, mint szellemi csemege. S a közgazdaságtan, a szociológia és a politológia határmezsgyéjén ezt a hagyományt ma is érvényes mondanivalóval folytatják azok a hatvanas évekbeli művek (Daniel Bell, Brzezinski, Fourastié és mások munkái), amelyek a „posztindusztriális társadalom” kialakulásának folyamatát próbálják leírni. Az akkori Kelet-Európában a „konvergenciaelmélet” nem volt elfogadott dolog. Talán azért nem, mert a hozzá sorolt tudományos iskolák egyik vezérfonala az volt, hogy a világbirodalmak sorsa vagy a bukás, vagy az asszimiláció (más birodalmakhoz vagy más típusú társadalmakhoz). Ezt a sort pedig az ideológiák és a rendszerek különbségeitől nagyban független tényezők döntik el, amelyekre a birodalmak vezetőinek hosszabb távon nincs igazi hatásuk.

A század eleji-közepi „globális” történetfilozófusok munkásságában a társadalom és a kultúra viszonyának alakulása adott magyarázatot arra, hogy egy civilizáció vagy egy birodalom mikor került „leszálló ágba”. A posztindusztriális társadalom elméleteiben a döntő tényező a társadalom és a technológia viszonya volt. Egy társadalom (vagy egy birodalom) kilátásai nemcsak attól függtek, hogy mennyire képes kifejleszteni és gyártani a korszerű technológiákat, hanem attól is,

hogyan struktúrájában, magatartásformáiban mennyire tudja befogadni azokat. Ezek az elméletek már közelebb kerültek ahhoz az alapkérdéshez, amelyet végül egyikük sem tett fel: hogyan befolyásolja egy birodalom sorsát, fennmaradási kilátásait az, hogy milyen politikai vagy társadalmi kötelezettségeket vállal, és mekkora gazdasági ereje van ezek teljesítéséhez?

A kérdés tudományos megfogalmazása a nyolcvanas évek közepére maradt. Paul Kennedynek ugyanabban a művében szerepel a válasz is – és napjaink hihetetlenül felgyorsult világtörténelme néhány évvel később már igazolta is ezt a választ.

A NAGYHATALMAK TÜNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSA látszólag világtörténelmi szintézist kínál (alcíme szerint 1500-tól 2000-ig), de ez az összefoglalás igen célzatos. A brit származású amerikai történész az időben előrehaladva egyre részletesebben elemzi birodalmi példáit. Érdekes hármas szakaszolása (1. az iparosodás előtti világ; 2. az iparosodás kora; 3. a mai kor)* már fel is villant valamit a könyv sajátos megközelítésmódjából. Kennedy úgy tekint a világtörténelmi folyamatokra, mint „világhatalmi pozícióharcok történetére”, amelyekben a térnyerést, illetve a térvészítést végső soron a gazdasági-ipari potenciál alakulása befolyásolja. A „Diplomacy” néven ismert, néhány éve már Magyarországon is viszonylag elterjedt stratégiai társasjátékot ismerő olvasó számára aligha újdonság az alapelv: „csak akkora területet vegyél birtokba, amelynek megvédéséhez elegendő anyagi erőd van”.

Kennedy kínai, török, japán, spanyol, brit, német, francia, amerikai és orosz példái mind a könyv alaptételét bizonyítják. Ezt igen változatosan és néhol olyan rafinált módon teszi, hogy az olvasó csak fejezetekkel később jön rá, lényegében mennyire is hason-

lítanak a különböző korok, kultúrák és földrészek esetei egymáshoz.

A tétel lényege, hogy minden világbirodalom vagy nagyhatalom eljut a nemzetközi kötelezettségvállalásban ahhoz a határhoz, amelyen túllépve már gazdasági erején felül terheli meg magát. Ez a túlzott megterhelés a „birodalmi túlnyújtózkodás”, amely hosszabb távon azzal jár, hogy a politikai-katonai óriás lába alól kicsúszik a gazdasági talaj, előbb csak inog, majd botladozni kezd. Ha pedig elesett, már nem fog birodalomként feltápászkodni.

Kennedy tömördek nemzetközi példát mutat be és elemez, s ezek a példák végső soron mind ugyanazt a „birodalmi sorsot” szemléltetik, amely hasonló, megalapozatlan terjeszkedésre törekvő és agresszív gondolkodásmódra vezethető vissza. A bemutatott esetekben szinte mindig hiányzik az önmérséklet, és hátrébe szorul a politikai-katonai terjeszkedés valódi gazdasági alapjait tekintetbe vevő megfontoltság.

Az aránytévesztést persze csak ritkán követi azonnali birodalomzsugorodás vagy bukás. A világtörténelem sebességnövekedésével és a politika gazdasági tényezőinek nemzetközi felértékelődésével párhuzamosan azonban – különösen a XX. században – a más országok, kultúrák rovására táplált nagyhatalmi ambíciókért egyre gyorsabban elkövetkezik a büntetés. Kennedy könyve 1987-ben jelent meg, és akkor még a Szovjetuniót csak félig használhatta tézisének illusztrációjaként...

A Szovjetunió nemzetközi gazdasági befolyásának zsugorodásáról és a politikai befolyás fenntartásának növekvő költségeiről a nyolcvanas évek közepén már értekezhetett. Arról azonban még nem, hogy míg a nyugatrómai, a bizánci, a spanyol és a török birodalomban több évszázadon át tartott a zsugorodási szakasz, és századunk brit és francia „világbirodalmában” is egyaránt évtizedekbe telt, addig a szovjet esetben ez – mondjuk Breznyev halálától? – még kilenc évet sem vett igénybe.

A birodalmak életciklusának a folyamatos rövidülésére önmagában olcsó dolog volna felhívni a figyelmet. Kennedy nem is próbálja nagy horderejű tudományos felismerésnek beállítani ennek rögzítését. Egy másik, az övénél sokkal kisebb igényű, ám csaknem

* A logikából itt a „posztindusztriális kor” következne, de Kennedy ezt mégsem mondja ki. Csak találgatni lehet, miért. Talán mert a világgazdaság egy része még mindig vagy az iparosodás előtti korszakban van, illetve egy rosszul megválasztott iparosítási stratégia terheit nyögi. Egy másik ok pedig az lehet, hogy az ipar relatív visszaszorulása a világgazdaságban a haditermelés súlyát is csökkenti – akkor pedig kisebb lesz a valószínűsége annak, hogy az expanzív birodalmi külpolitikák közvetlenül elszívhatnak erőforrásokat a békés célú gazdasági fejlődéstől.

ugyanakkora port felvert „világtörténelmi szintézis” sorsa igazolja is az óvatosságát.

Francis Fukuyama 1989 végén tette közzé cikkét „a világtörténelem vége”-ről. Ebben a tanulmányban arról értekezik, hogy a világtörténelemben igen hosszú idő óta először megszűnt a nagyhatalmak közötti katonai szembenéllás, és a megmaradó egyetlen poliükai világhatalom műszaki-gazdasági-katonai fölénye révén már sikerrel kordában tudja tartani a nemzetközi indulatokat. A nemzetközi konfliktusok megszűntével pedig – úgymond – a világtörténelem sem íródik tovább.

A Fukuyama-féle tézist egy évvel később látszólag még csak félig ingatta meg az iraki háború, hiszen ott végül az amerikai fellépés teremtett rendet. 1992 közepén azonban a berlini fal leomlása és a kelet-nyugati katonai szembenéllás megszűnése óta látszólag „történelem nélkül” élő Európában több borzalmas hadszíntér is cáfolja a Fukuyama-féle optimizmust.

Kennedy hadtörténészként indult, mégpedig annak az iskolának a képviselőjeként, amely a katonai konfliktusok stratégiai elemeit és összefüggéseit hangsúlyozza a technikai részletek, illetve a vezető katonai személyiségek szerepe helyett. Ez az iskola a II. világháború alatt bontakozott ki nagy erővel, amikor az amerikai vezérkar megrendelésére, Edward Mead Earle irányításával tanulmánykötetben dolgozták fel a katonai stratégiai gondolkodás fejlődését Machiavellitől Sztálinig és Hiderig. A kutatás a szövetséges és az ellenség gondolkodásának a megismerését célozta, és sikerrel is járt. A zárótanulmányban (1943-as kelezéssel!) E. M. Earle a náci katonai stratégia kudarcát – nem ilyen kifejezéssel – a „birodalmi túlnyújtózkodásra” vezető vissza. Sőt maliciózan még azt is megjegyzi, hogy Hitler ezzel ugyanazt a hibát követte el, amelyet korábban ő maga rótt fel II. Vilmos német császárnak az I. világháború elvesztésének fő okaként...

Kennedy első munkái a II. világháború csendes-óceáni hadszínterén történeteket mutatták be, majd a világtengereken több mint három évszázadon át élvezett brit fölény kialakulásának és megszűnésének okairól írt híres könyvet. Innen a diplomáciatörténetre tért át, és a világpoliükai stratégiai pozíciók

változásainak diplomáciai tényezőit vizsgálta.

A NAGYHATALMAK TÜNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSÁBAN korábbi műveihez képest sokkal markánsabb a gazdasági szemlélet, és a magyar olvasó a könyv lapozásakor nemegyszer szinte a Berend-Ránki szerzőpáros műveinek szemléleti-módszertani elemeit fedezi fel.

Kennedy könyvének nemcsak szellemi értékei és olvasmányossága miatt volt nagy nemzetközi visszhangja, hanem azért is (sok más, egyéb műfajú alkotáshoz hasonlóan), mert az Egyesült Államokban nagyon nagy hatást ért el. Az amerikai közvélemény a nyolcvanas évek eleje óta növekvő mértékben fogékony mindazokra a hangokra, amelyek az USA nemzetközi szerepének csökkenésére utalnak. Ezért nagy keletje van minden olyan elemzésnek, amely az amerikai „lecsúszás” okait kutatja, és a Monroe-elv korszerűsített változatait hangoztató politikusok befolyása is növekszik. Kennedy tézise alkalmas a globális amerikai szerepcsökkenés folyamatának magyarázatára, és a szerző él is ezzel a lehetőséggel.

Kennedy már a Szovjetunióval szemben álló Egyesült Államokat illetően utalt egy olyan párhuzamra, amely azóta fokozottan érvényes a nagy ellenfél eltűnése miatt. Az 1600 körüli spanyol és az 1900 körüli brit birodalomhoz hasonlóan a XX. század végi amerikai „birodalom” is számos olyan stratégiai elkötelezettség béklyójában van, amelyet akkor vállalt, amikor „még a nemzet politikai, gazdasági és katonai képességei a világ ügyeinek befolyásolására biztosítottabbaknak látszottak”.

Az amerikai gazdaság nemzetközi pozícióinak gyengülése, az államadósság gyors növekedése, a különböző hadiipari, fegyvernermi és más stratégiai különérdekkel összehangolására képtelen poliükai döntési rendszer, valamint „egy olyan választási rendszer, amely a külpolitikai döntéshozást kétlévénként megbénítja” egyaránt növeli a különbséget a globális amerikai kötelezettségvállalás erkölcsi-politikai szándéka és a kötelezettségek teljesítéséhez szükséges gazdasági-katonai potenciál között.

A korábbi spanyol, brit, osztrák vagy más birodalmak szomorú sorsa, a jelentéktelenné válás, a felbomlás vagy az eltűnés azonban nem fenyegeti az Egyesült Államokat. Ennek nemcsak az az oka, hogy ez az ország talán

még a Római Birodalomnál is jobban tudott egységes gazdasági és politikai rendszerbe integrálni különböző nyelvű és kultúrájú népcsoportokat, hanem az is, hogy a „birodalom” maga ebben az esetben aránylag nagy méretek mellett is homogén.

Ahogy Kennedy írja: „Nagy-Britannia földrajzi kiterjedése, népessége és természeti kincsei azt sugallják, hogy a világ gazdaságának és hatalmának 3-4%-át kellene birtokolnia, és minden más kb. ezzel arányos, de épp azért, mert a többi dolog nem ezzel arányos, vált lehetővé [...], hogy a brit birodalom virágkorában a világ gazdaságának és hatalmának 25%-a fölött rendelkezett, és mivel ezek a kedvező körülmények eltűntek, most nem történik más, mint hogy visszatér »természetesebb« mértékhez. Ehhez hasonlóan azt állíthatjuk, hogy az Egyesült Államok földrajzi kiterjedése, népessége és természeti kincsei okán a világ gazdaságának és hatalmának 16-18%-ára tarthat igényt, de a kedvező történelmi és technikai feltételek miatt 1945-re ez a részesedés több mint 40%-ra növekedett, és [...] olyan folyamat első útjára lépünk szemlélve, amikor a rendkívül magas számokról visszatér a »természetesebb« arányokhoz.”

Egy ország nemzetközi súlyának, befolyásának a „természetes” mértékén persze lehet vitatkozni. Ha olyan mutatókat, illetve trendeket veszünk alapul, amelyek egy korábbi korszakbeli – esetleg kivételesen nagy – nemzetközi szerephez képest csökkenést jeleznek, akkor akár még Magyarországról nézve is számos fontos állam sorsa fölött sajnálkozhatunk. Ilyen lehet például Franciaország. Kennedy könyvének közvetett szellemi előzményei között bizonyára szerepel (noha az irodalomjegyzékben nem található meg) egy, 1976-ban napvilágot látott és főleg Franciaországban nagy vihart kavart könyv, A FRANCIA BETEGSÉG. Ebben Alain Peyrefitte, a nagy hatású gaulle-ista közíró és politikus Nagy Károlyig visszanyúlva, magabiztosan és szellemesen, de legalábbis egyoldalú történelmi szemléletben és nem félreérthető politikai céllal mutatja be a francia nemzet több mint évezredes útját „lefelé”.

Az Egyesült Államok ennek az útnak még csak az elején tarthat. A kérdés persze nemcsak az, hogy mi lesz Amerikával, hanem inkább az, hogy mikor válik ismét „kétpólusúvá” a világ, és melyik ország vagy régió emelkedik ki olyan világhatalomként, amelynek

ellensúlyozására talán megint az Egyesült Államoknak kell majd vállalkoznia. Újabb „tündöklés” lesz-e az vagy már a „bukás” előjátéka?

Török Adám

K Ö N Y V M O L Y

KOLUMBUSZ FELFEDEZTE AMERIKÁT, AMERIKA FELFEDEZI KANTOT

Thomas Bernhard: *Immanuel Kant*

In: *Stücke 2*

Suhrkamp Taschenbücher, 1988. 339 oldal, 20 DM

„Kant tanzt”, ez a bámulatot a megdöbbenéssel elegyítő felkiáltás egy papagájtól származik. E tollas kétlábú állat a rendszertanban a psittacus erithacus, a köznapibb létezésben a Friedrich nevet viseli. Két év múlva ünneplő övönedik születésnapját, gazdája, Immanuel Kant szerint a „valódi filozófus an sich”, így aztán ő az, akinek legfontosabb előadásait először felolvassa, mindig a legelső sorban kap helyet, nem csoda hát, hogy „a leggyűlöttebb lény az egyetemi professzorok körében”. Kant táncol – e groteszk tény joggal vívhatja ki nemcsak egy papagáj, de az olvasók vagy színházlátogatók bámulatát is. Mindezen eszelős furcsaságok a nagy osztrák szívalommester 1978-ban írt és ugyanebben az évben Claus Peymann rendezésében Stuttgartban bemutatott komédiájában esnek meg. Mi ez? – kérdezzük egymást tanácstalan riadtsággal. Téboly? Fityisz mindenkinek? Félbolond blaszfémia? A bőrébe nem férő osztrák bohóc egyik újabb pofátlan csínytevése?

E kérdések megválaszolása előtt lássuk a cselekményt! Egy hatalmas, minden luxusigényt kielégítő óceánjáró fedélzetén vagyunk. A hajó Amerikába tart. Hogy mikor? Erre nehéz volna pontos választ adni. Bizonyos utalásokból arra következtethetnénk, hogy 1934-ben járunk, „húsz évvel a Titanic